

УДК 94(100) «1914/1918»]:94(470+571):614.21

DOI: 10.31651/2076-5908-2018-2-15-23

Г. Б. Ковальська

аспірант кафедри всесвітньої історії  
та міжнародних відносин

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

e-mail: alyakova9@gmail.com

## САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНІ УСТАНОВИ ВСЕРОСІЙСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СОЮЗУ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*У статті розглянуто діяльність загальноросійської організації гуманітарного спрямування – Всеросійський земський союз щодо створення й роботи його санітарно-гігієнічних установ в період Першої світової війни. Основну увагу приділено формуванню, функціонування цих об'єктів і проаналізовано головні чинники, які вплинули на їхнє створення.*

**Ключові слова:** *Всеросійський земський союз, баня, пральня, дезінфекційний загін, бактеріологічна лабораторія.*

**Постановка проблеми.** Перша світова війна, що почалася в 1914 р., із самого початку дала величезну кількість поранених і хворих військовослужбовців, викликала різке погіршення санітарного стану Російської імперії і спричинила поширення епідемій як на фронті, так і в тилу. Санітарні служби країни виявилися не спроможні самі впоратися із цими проблемами. На допомогу їм прийшли громадські благодійні організації, зокрема, найбільш відчутною виявилася діяльність Всеросійського земського союзу (ВЗС).

**Аналіз досліджень і публікацій.** Створення та діяльність санітарно-гігієнічних установ ВЗС знайшли відображення в науковому доробку російських істориків Т. О. Кобзевої [1] та Р. Н. Сулейманової [2]. У дисертації А. В. Патрушева проаналізовано розвиток земської охорони здоров'я у Вятській губернії, де звернуто увагу на епідемічну ситуацію та методи боротьби земств із захворюваннями [3]. В українській історіографії окремі аспекти цієї теми розглянуто в узагальнювальній монографії О. П. Реєнта і О. В. Сердюка [4], у працях О. М. Доніка [5] Н. І. Загребельної [6], П. В. Кліщинського [7] та І. Г. Сулиги [8].

**Мета статті** – проаналізувати створення та діяльність санітарно-гігієнічних установ Земського союзу та з'ясувати їхню роль на фронті.

**Виклад основного матеріалу.** Серед усіх санітарно-гігієнічних установ ВЗС, організованих на фронті, найбільшу кількість становили бані. Крім безпосередньої функції – дати можливість військовослужбовцям вимитися, у них здебільшого також видавали солдатам чисту білизну або замість брудної, або ж без заміни [9, 41].

Основою банно-пральної діяльності на Західному фронті став перший передовий банний загін, сформований Головним комітетом ВЗС 8 березня 1915 р. Ідея створення бань на фронті була зустрінута в армії дуже доброзичливо, оскільки вони були могутнім знаряддям для боротьби з епідеміями та паразитами. Ще на початку діяльності Комітету Західного фронту, а саме 6 листопада 1915 р., від військової влади йому надійшло завдання створити 420 бань. Однак через відсутність приміщень, персоналу та інвентарю їх відкриття відбувалося порівняно повільно, а кількість не досягала 200, не враховуючи тих, що виникали з ініціативи армійських управлінь і передових лікувально-харчувальних загонів. Затримка в організації бань відбувалася через відсутність достатньої кількості інвентарю для пралень, без якого немислима вся банна діяльність. Усі бані, крім кількох, перебували на фронті. Більшість із них були установами самостійними, а деякі складниками більших установ.

Звичайний склад бані був такий: 1) роздягальня; 2) власне баня; 3) парилка; 4) пункт, де можна отримати чисту білизну і свій уже продезінфікований одяг, не повертаючись у брудну роздягальню. Але іноді відвідувачам надавали лише частину цих послуг, наприклад, роздягальня та власне баня. При деяких банях були й відділення для інфекційних хворих, наприклад, коростою або іншими явно вираженими шкірними захворюваннями [10, 65].

Облаштовували бані в найрізноманітніших приміщеннях: халупах, винокурних заводах, сараях, бліндажах, землянках і брезентових наметах, хоч деякі з них мали й спеціально побудовані приміщення.

Фронтowa баня обслуговувала тільки солдатів, пропускаючи в день у середньому близько 300 осіб. Деякі з бань розташовували в окопах або поблизу них і топили тільки вночі, щоб не привернути уваги ворожої артилерії. Працювати в таких умовах було небезпечно, що підтверджували й неодноразові приклади розгрому бань ворожими снарядами та поранення службовців.

Відвідувачі бані, крім приміщення та води, отримували безкоштовно мило, мочало або віник. При більшості бань розташовували чайні, де можна було отримати безкоштовно гарячий чай із цукром [10, 70].

Проведену роботу бань на Західному фронті яскраво засвідчують такі цифри: за жовтень–грудень 1915 р. в банях вимилися 237 723 особи, випили чаю при банях 110 303 особи, отримали чистої білизни в комплекті 47 903 одиниці [10, 71].

Бані мали запас білизни як випраної, так і нової. Кількість виданої чистої білизни залежала від військової частини, яку баня обслуговувала, і від запасів білизни. При цьому, як правило, найближчим до окопів баням видавали чистої білизни значно більше, ніж тиловим: у перших одягали в чисту білизну Земського союзу до 90 %, у других – тільки до 20 % і навіть нижче [10, 70].

Прийняту в банях від солдатів брудну білизну дезінфікували і направляли в пральні, де її сортували та прасували. При кожній пральні була організована ремонтна майстерня білизни (пришивали гудзики, робили шнурки, накладали латки тощо). Непридатний до подальшого носіння одяг розрізали на онучі або викидали в ганчір'я, при цьому складали відповідний акт, або ж передавали артилерійським частинам.

Пральні обслуговували не тільки бані, а й інші установи ВЗС, військового відомства і Російського товариства Червоного Хреста (лікарні, госпіталі, чайні тощо) [10, 70–71].

У Бродях була відкрита пральня з дезінфекцією брудної білизни, що отримували від поранених і хворих воїнів, яких провозили через цей населений пункт, натомість їм видали чисту білизну. Пральня почала працювати в середині грудня 1914 р. У Львові розташували механічну пральню, яку використовували для обслуговування складів.

Водночас було вжито заходів для дезінфекцій білизни в санітарних поїздах. Задля цього в Бродях облаштували баню на початку лютого 1915 р., забезпечену двома дезінфекційними апаратами Геліос. Подібний санітарно-гігієнічний заклад відкрили в січні цього ж року трохи ближче до передових позицій [11, арк. 3 зв.].

До січня 1916 р. банному відділу Комітету Північного фронту ВЗС вдалося обладнати і пустити в дію лише одну дезінфекційну камеру при бані, яка перебувала в розпорядженні другої летючки вісімнадцятого передового загону [12, 25]. Вона почала свою роботу 12 грудня 1915 р. і за 15 днів роботи було продезінфіковано 4 184 штанів і 2 763 сорочки. Білизна надходила з бані від військовослужбовців, що помилися в ній [12, 27].

У листопаді 1915 р. працювала лише одна пральня в Ризі, у грудні 1915 р. були відкриті ще дві – у Вендені та у Двінську [12, 26]. За листопад і грудень 1915 р. у пральнях було випрано 7 687 сорочок, 6 850 кальсонів, 323 онучі та 289 штук інших дрібних речей [12, 27].

За угодою з військовим відомством Земський союз взяв на себе роботу з обладнання етапних станцій чайними, харчувальними пунктами, банями, перукарнями та пральнями [13, арк. 2 зв.], і в другій половині січня 1915 р. розпочав цю роботу [11, арк. 4 зв.]. На етапних станціях солдати та полонені отримували чай і цукор, обід із двох страв і вечерю. Лікарський персонал оглядав військовослужбовців, що проходили через етапи і відділяв хворих. Таким чином, етапні станції стали фільтрами, які затримували хворих і перешкоджали проникненню епідемій у глиб країни [11, арк. 7].

Комітет Всеросійського земського союзу Південно-Західного фронту (Комітет ВЗС ПЗФ) намагався збільшити кількість своїх медико-санітарних установ і вів роботу щодо попередження епідемій. Кількість пунктів із гарячою водою поступово зростала: у квітні 1915 р. вже працювали тридцять три кип'ятильники, улаштовані в дев'ятнадцяти місцях [11, арк. 6].

Організацію кип'ятильників, харчувальних пунктів і бань можна зарахувати до тих заходів, які попереджали розвиток епідемій, але цим не можна було обмежитися, доводилося організовувати дезінфекційні загоны та камери, влаштовувати бактеріологічні лабораторії [11, арк. 6 зв.].

Майже кожна баня і пральня мали одну або дві дезінфекційні камери, найчастіше системи «Геліос», для знезараження білизни, яка надходила від солдат, а також із метою боротьби з паразитами. Робота дезінфекційних камер стала необхідним доповненням санітарної діяльності банних закладів. Крім цього, існували ще самостійні дезінфекційні загоны для боротьби з епідемічними захворюваннями. Тільки за січень–квітень 1916 р. продезінфіковано 543 816 комплектів білизни і 132 100 штук різного одягу [14, 68]. Дезінфекційні загоны, робота яких за відсутності епідемічних захворювань носила випадковий характер, зрідка, крім одягу та білизни, дезінфікували військові казарми [14, 69].

Зважаючи на потреби, із дезінфекційних загонів на фронті виокремили кілька летючок, які виконували дезінфекційну і дезинсекційну роботу. Під час пересування армій загоны йшли за військовими частинами або в повному складі, або виділяючи летючки. Поряд із виконанням своїх основних функцій вони знезаражували місця скупчення військ і, в разі потреби, брали участь у перевезенні поранених. Дезінфекційні загоны були обладнані апаратами «Геліос» [9, 42].

У місцях розташування великих заразних бараків влаштовували стаціонарні пароформалінові камери з вакуумом. Одна така камера типу Сан-Галлі була відкрита восени 1915 р. в Мінську. Також восени 1915 р. Головний комітет ВЗС направив у розташування Комітету Західного фронту ВЗС дезінфекційний поїзд № 2 з японською пароформаліновою камерою, який брав участь у локалізації епідемії висипного тифу в Полоцькому районі [15, 41].

В основному бані були організовані в особливі банні загоны, серед яких на Південно-Західному фронті діяли установи двох типів – передові та тиллові. Завдання кожного передового банного загону – обслуговування конкретної військової частини корпусу – дивізій і полків. Тиллові банні загоны були прикріплені не до військових частин, а до якоїсь місцевості. При деяких банях працювали пральні, дезінфекційні камери та чайні [9, 41].

Медико-санітарний відділ відправив на фронт кілька банних загонів, обладнаних так, щоб можна було в найкоротший час влаштувати бані в будь-якому селі, поблизу передових позицій. Кожен банний загін повинен був обслуговувати один корпус діючої армії. Для того, щоб загін міг легко пересуватися під час переміщення військ, інвентар бані комплектували так, щоб його можна було укласти на один візок. При банному загоні працювали пральні, у яких могли випрати близько 3 тис. штук білизни в день [11, арк. 9 зв.].

Згідно з постановою Головного комітету ВЗС про тимчасову відмову кредитування на білизну, медико-санітарний відділ Комітету ВЗС ПЗФ запропонував усім загонам банного бюро скоротити й економити видавання нової білизни. У зв'язку з цим банне бюро влітку 1916 р. звернулося з проханням до всіх співробітників своїх загонів, щоб ті видавали білизну тільки в обмін на брудну і в разі крайньої потреби.

Улітку 1916 р. при перев'язувальному пункті ВЗС на Печерську в Києві відкрили баню і встановили 20 кип'ятильників для постачання поранених кип'яченою водою [16, арк. 53].

Також відкрили велику баню і на транспортному пункті в Святошині, розраховану пропускати до 400 осіб у день. Вона обслуговувала військовополонених австрійців, табір яких був розташований поблизу Святошина. Крім полонених, баня обслуговувала солдатів, які перебувають на транспортному пункті [16, арк. 53–53 зв.].

Для військових частин, розташованих по лінії фронту, були необхідні пересувні бані та пральні, їх формували в корпусні та дивізійні банні загоны, забезпечені обозом. Передові банні загоны складалися з декількох бань (звичайно за кількістю полків), двох пралень і складу-бази. Пропускна здатність бані була розрахована для миття всього полку два рази на місяць. Увесь інвентар бані поміщали на одному возі, і вся баня могла бути розгорнута і згорнута протягом однієї години. Кожна пральня була обладнана двома пральними машинами, які прали в місяць до 90 тис. штук білизни, тобто 30 тис. комплектів [17, 32].

Одним з оригінальних проектів Комітету Північного фронту ВЗС було створення поїзда-бані, який почав діяти з січня 1916 р. Зовні він нічим не відрізнявся від товарного поїзда і складався з 16 вагонів-теплушок, цистерни з водою і паровоза, який одночасно служив як котел для нагрівання води для миття. У штаті такого поїзда-бані було 30 осіб. Саму баню влаштували так, що кожні три вагони становили одну робочу одиницю: у середньому розташовували мильне відділення, а два крайніх слугували роздягальнями. Вагон-мийка вмщував одночасно до 25 осіб, а сам процес прийняття банних процедур мав конвеєрний характер: у той час як одна група солдатів милася, інша в сусідньому вагоні роздягалася і здавала білизну, отримуючи натомість чисту. Група, яка помилася, переходила в третій вагон для одягання, поступаючи місцем наступній партії. Таким чином, миття та перебування в бані обмежувалося часом протягом якого наступна група готувалася до миття.

У середині чотирьох вагонів-бань були встановлені баки або бочки з гарячою чи холодною водою, лави для сидіння, залізні печі, які обливали водою для отримання пара, а також різні предмети для миття. Якщо спочатку в таких банях використовували паріння, то в подальшому його замінили душем, оскільки в тісних вагонах рясний пар абсолютно затемнював світло лампи і ускладнював процес миття. При поїзді-бані

діяла перукарня, де можна було підстригтися або поголитися. Пропускна здатність поїзда-бані досягала 3 тис. осіб на добу.

Активну пропускну здатність поїзда-бані підтверджують такі цифри: тільки за період із 16 січня по 31 серпня 1916 р. в ній помилось 1 033 офіцери, і 354 950 нижніх чинів [18, 19].

Кількість відвідувачів у банях Земського союзу досягла за січень–квітень 1916 р. 733 227 осіб [14, 60]. Також у банях зросло постачання солдат чистою білизною, досягнувши 375 544 комплектів за січень–квітень 1916 р., або 93 886 комплектів на місяць [14, 64]. За січень–квітень 1916 р. в пральнях ВЗС було випрано 391 721 комплект одягу, а відремонтовано близько 160 тис. комплектів [14, 66].

На липень 1916 р. на Західному фронті серед установ ВЗС розташовано 13 бактеріологічних лабораторій, 102 дезінфекційні загони, 128 бань, 32 пральні. На цей же час на Північному фронті – 4 бактеріологічні лабораторії, 23 дезінфекційні загони, 54 бані, 10 пральень, а на Південно-Західному фронті – 18 бактеріологічних лабораторій, 84 дезінфекційні загони, 212 бань, 87 пральень [9, 41]. На серпень 1916 р. на Кавказькому фронті серед установ ВЗС функціонували 32 бані, 21 пральня, 17 дезінфекційних загонів, 6 бактеріологічних лабораторій [9, 41].

**Висновки.** Таким чином, санітарно-гігієнічні установи ВЗС працювали на фронті та в тилу Російської імперії паралельно з військово-санітарним відомством, приносили величезну користь останньому, доповнюючи його діяльність і допомагаючи йому щодо санітарного обслуговування армії й охорони її здоров'я. Санітарні установи армії були практично безсилями, щоб захистити її від інфекційно-епідемічних захворювань. Земська санітарна організація в цьому відношенні виявила велику ініціативу і прикрила найближчий армійський тил мережею своїх санітарних і харчувальних установ. Серед санітарних установ працювали дезінфекційні загони і камери, бані, пральні та бактеріологічні лабораторії, які розробляли й виробляли вакцини для боротьби з інфекційними захворюваннями.

#### Список використаної літератури:

1. Кобзева Т. А. Земство Среднего Поволжья в годы Первой мировой войны / Т. А. Кобзева // Власть. – 2014. – № 2. – С. 170–173.
2. Сулейманова Р. Н. Деятельность местных комитетов Всероссийского союза городов, Всероссийского земского союза, благотворительных организаций и населения Уфимской губернии в годы I мировой войны / Р. Н. Сулейманова // Вестник Челябинского государственного университета : науч. журнал. Сер. История. – 2014. – № 12 (341). – Вып. 60. – С. 53–57.
3. Патрушев А. В. Вятское земство накануне и в годы Первой мировой войны : автореф. дис... канд. ист. наук : 07.00.02 / А. В. Патрушев. – Йошкар-Ола, 2016. – 22 с.
4. Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – Київ: Генеза, 2004. – 473 с.

5. Донік О. М. Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності / О. М. Донік // Український історичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 22–37.
6. Загребельна Н. І. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. І. Загребельна. – Київ, 2004. – 20 с.
7. Кліщинський П. В. Громадсько-благодійна робота підрозділів Всеросійського земського союзу у Правобережній Україні в роки Першої світової війни (1914–лютий 1917 рр.) / П. В. Кліщинський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Вип. 5 : На пошану М. Б. Петрова. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 116–124.
8. Сулига І. Г. Південно-Західні комітети Всеросійського земського союзу в Україні на початку Першої світової війни / І. Г. Сулига // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. 3. – Київ : Інститут Історії України, 2001. – С. 234–239.
9. Всероссийский земский союз. Главный комитет. Учреждения Всероссийского земского союза. Октябрь 1916 г. – М., 1917. – 66 с.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАУК). ЦДАУК. – Ф. 715. – Оп. 1. – Спр. 3315. – 39 арк.
11. ЦДАУК. – Ф. 715. – Оп. 1. – Спр. 3314. – 4 арк.
12. ЦДАУК. – Ф. 715. – Оп. 1. – Спр. 3401. – 145 арк.
13. Краткий обзор деятельности Всероссийского земского союза на Западном фронте 1915 – 1917 гг. – М., 1918. – 228 с.
14. Краткий очерк деятельности Всероссийского земского союза. Январь 1916 г. – М., 1916. – 52 с.
15. Всероссийский земский союз. Комитет Северного фронта. Обзор деятельности Комитета Северного фронта Всероссийского земского союза. Вып. 1 : до января 1916 г. – М., 1916. – 33 с.
16. Известия Комитета Северного фронта Всероссийского земского союза. – 1916. – № 3. – 32 с.
17. Всероссийский земский союз. Комитет Северного фронта. Обзор деятельности Комитета Северного фронта Всероссийского земского союза. Вып. 2 : за первую треть 1916 года. Январь–апрель. – Псков, 1916. – 55 с.
18. Отчет о деятельности медицинской организации Комитета Западного фронта Всероссийского земского союза за октябрь, ноябрь и декабрь 1915 г. – М., 1916. – 77 с.
19. Всероссийский земский союз помощи больным и раненым воинам. Известия Главного комитета. – М., 1917. – № 54–55. – 224 с.
20. Казимиров Н. Я. Земство и Всероссийский земский союз / Н. Я. Казимиров ; Ист. комис. О.Р.Т.З. – 2-е изд. – М. : т-во И. Н. Кушнерев и К°, 1917. – 39 с.

#### References:

1. Kobzeva T. A. (2014) Zemstvo of the Middle Volga Region in the years of the First World War / Power. (2). 170–173. (in Ukr).
2. Suleymanova R. N. (2014) Activities of local committees of the Russian Union Cities, Russian Zemsky Union, charitable organizations and the population of the Ufa province in the years of the World War I / Bulletin of the Chelyabinsk State University: scientific magazine. Sir History. (341). 53–57. (in Ukr).
3. Patrushev A.V. (2016). The Vyatka Zemstvo on the eve and during the World War I : Author's abstract. Dis... Cand. of Hist. Sciences : 07.00.02. Yoshkar-Ola. (in Rus).
4. Reient A. First World War and Ukraine (2004). Kyiv : Genesis. (in Ukr).

5. Donik A. Russian Zemskyi Union in Ukraine: structure, trends and results of operations (2014). / Ukrainian historical journal. (3). 22–37. (in Ukr).
6. Zagrebelna N. (2004). Public humanitarian organizations in Ukraine during World War I : Author. Thesis ... cand. hist. sciences : 07.00.01. Kyiv. (in Ukr).
7. Klyshchinsky P.V. (2012). Public-charity work of units of the Russian Zemskyi Union in Right-Bank of Ukraine during the World War I (1914 – February 1917) / Bulletin of the Kamyanets-Podilskyi National University named after Ivan Ogienko. Historical sciences. – Ed. 5 : In honor of Professor M. B. Petrov. Kamyanets-Podilskyi. (in Ukr).
8. Suliga I. G. (2001). South-Western Committees of the Russian Zemskyi Union in Ukraine at the beginning of the World War I / Problems of the History of Ukraine during the XIX – early XX centuries. Kyiv: Institute of History of Ukraine. (in Ukr).
9. Russian Zemsky Union. Main Committee. Institutions of the Russian Zemsky Union. October 1916. Moscow. (in Rus).
10. Central State Historical Archives of Ukraine, Kyiv (hereinafter – CSHAUK). – CSHAUK, F. 715, Op. 1, Sp. 3315.
11. CSHAUK, F. 715, Op. 1, Sp. 3314.
12. CSHAUK, F. 715, Op. 1, Sp. 3401.
13. Brief review of Russian Zemskyi Union in the West front during 1915 – 1917. Moscow. (in Rus).
14. Brief essay on the activities of the Russian Zemsky Union. January 1916. Moscow. (in Rus).
15. Russian Zemsky Union. Committee of the Northern Front. Review of the activities of the Northern Front Committee of the Russian Zemsky Union. Ed. 1 : until January 1916. Moscow. (in Rus).
16. Proceedings of the Committee of the Northern Front of the Russian Zemsky Union. 1916. (in Rus).
17. Russian Zemsky Union. Committee of the Northern Front. Review of the activities of the Northern Front Committee of the Russian Zemsky Union. (1916). Ed. 2 : for the first third of 1916 January–April. Pskov. (in Rus).
18. Report on the activities of the medical organization of the Western Front Committee of the Russian Zemsky Union for October, November and December 1915. – Moscow. (in Rus).
19. Russian Zemsky Union for the help of ill and wounded warriors. Proceedings of the Main Committee. Moscow. (in Rus).
20. Kazimirov N. Ya. (1917). Zemstvo and the Russian Zemsky Union / N. Ya. Kazimirov; East the commission O.R.T.Z. – 2nd ed. Moscow. (in Rus).

#### **H. Kovalska**

### **SANITARY AND HYGIENIC INSTITUTIONS OF OF RUSSIAN ZEMSKYI UNION DURING THE WORLD WAR I**

The World War I, which began in 1914, from the very beginning gave a huge number of wounded and ill militarymen, caused a sharp deterioration in the sanitary state of the Russian Empire and caused the spread of epidemics both at the front and in the rear. The sanitary services of the country were not able to cope with these problems themselves. To help them came public charitable organizations, in particular, the most significant was the activities of the Russian Zemskyi Union (RZU).

The purpose of the article is to analyze the creation and operation of the sanitary-hygienic institutions of the Zemskyi Union and to find out their role on the front.



Among all sanitary and hygiene establishments of the RZU, organized at the front was the largest number of baths. In addition to the direct function to allow the militarymen to wash themselves out, they were mostly given to soldiers clean linen or instead of dirty or without replacement.

Most of all baths were organized in special bath units, among which there were two types of establishments on the South-Western Front: advanced and rear. The task of each advanced bath unit was to serve the specific military unit of the corps, divisions and regiments. The rear bath units were attached not to military units, but to some locality. In some baths worked laundries, disinfection chambers and teahouses. The work of disinfection chambers became a necessary complement to the sanitary activities of bathrooms. In addition, there were still independent disinfection units for the fight against epidemic diseases.

Under the agreement with the military department, Zemskyi Union took over the work on the equipment of stage stations for teahouses, catering, baths, hairdressers and laundries and in the second half of January 1915 this work began. For military units located along the front lines, mobile baths and laundry were needed, and they were formed into body and diving bath units equipped with a convoy.

Thus, sanitary and hygiene establishments of the RZU worked at the front and in the rear of the Russian Empire in parallel with the military sanitary department, and brought great benefit to the latter, completing its activities and helping him with the sanitary care of the army and the protection of his health. The sanitary facilities of the army were virtually powerless to protect it from infectious and epidemic diseases. Zemskaya sanitary organization in this regard revealed a great initiative and covered the nearest army rear with its network of sanitary and nutrition agencies. Among the sanitary facilities were disinfection units and cameras, baths, laundries and bacteriological laboratories that developed and produced vaccines for the control of infectious diseases.

**Key words:** Russian Zemskyi Union, bath, laundry, disinfection unit, bacteriological laboratory.

*Одержано редакцією 10.04.2018  
Прийнято до публікації 02.06.2018*

**УДК 94(100) «1918»+341.18(045)  
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-2-23-38**

**О.Ю. Карабін**  
аспірант кафедри всесвітньої  
історії та міжнародних відносин.  
Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького  
e-mail: kafvsesvit@ukr.net

## **ПРОБЛЕМА ОБМІНУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ НА БРЕСТ-ЛИТОВСЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ**

*У статті розглянуто процес вирішення проблеми обміну військовополоненими між країнами Четверного союзу і країнами колишньої Російської імперії в 1917–1921 рр. Висвітлено, що складність цього питання полягала в тому, що після загибелі Російської імперії, у країнах Четверного союзу, її військовополонені солдати стали вважатися військовополоненими неіснуючої країни. Про їхній обмін на Брест-Литовській мирній конференції з Четверним союзом окремо домовлялися УНР і більшовицька Росія. Однак*